Festschrift in Honor of Talat Tekin
İstanbul 2008, edited by Mehmet Ölmez
Türk Dilleri Araştırmaları 18 (2008): 495-515

T'o-pa Wei Dili*

Peter Boodberg
(California)

Çin tarihi için olaylı bir yüzyıl olan M.S. 3. yüzyılın ilk iki on yılında kurnaz Ts'ao Ts'ao 曹操, Yangste'nin kuzeyindeki en büyük rakiplerini yendikten sonra dikkatini büyük "sınır sorunu"na ve Orta Asya'yla Çin arasında iletişimin yeniden kurulmasına yöneltmiştir; bu sırada Şansi'nin kuzey bataklıklarından ileriki trajik yüzyıllarda Orta İmparatorluk dönemine silinmez bir iz bırakma yazgısını taşıyan küçük bir göçebe boy ortaya çıkmıştır. Bu boyun ünü bir okyanustan diğerine yayılmış ve Çin'e birçok adından birini vermek bu boya nasip olmuştur.

Bu durum, (çağdaş kaynaklardan edindiğimiz kanaate göre), Ts'ao ve ondan sonra gelen yönetimin Çin ile göçebe Hsiung-nu 匈奴, Hsien-pi 鮮卑 ve Wu-huan 烏桓 toplulukları arasındaki karmaşık ilişkilerden kaynaklanan pek çok sorunla meşgul olduğu bir döneme denk gelmiş ve Çin tarafından neredeyse fark edilmemiştir. Bununla beraber Tsa'o'nun verdiği yetkiyle Hsiung-nu naibi olan Ch'ü-pei; Çin'in başkenti olan 去卑 Yeh'e 鄴, bu yeni boyların kuzey sınırına yaptığı baskı hakkında bilgi vermiş olmalıdır.[1]

---

* Çeviren: Pelin Ekşi; katkıda bulunan: Fatma Kömürcü.
Kısaltmaların kullanımı: Romen rakamlarını takip eden büyük harfler 24 Hanedan tarihini göstermektedir. (Shih-hsüeh Hu-she'nin 史學會社 1739 yayımının Ch'ien-lung'u tarafından 1972'de yapılan yeni basımı) Referans bölümler: E-*Chin Shu* 晉書; F-*Sung Shu* 宋書; G-*Nan Ch'i Shu* 南齊書; J-*Wei Shu* 魏書; K-*Pei Ch'i Shu* 北齊書; L-*Chou Shu* 周書; O-*Pei Shih* 北史: 2P-*Hsin T'ang Shu* 新唐書. KD-B. Karlgren, *Analytic Dictionary of Sino-Japanese*; pht: [Asya'da, saygı amaçlı olarak] birisine ölümünden sonra verilen unvan, Tü. Türkçe; Mo.-Moğol; Ma. Mançu; Tü.Mo. "Türk-Moğol".

1 O 53, 1b P'o-liu-han Ch'ang'ın 破六韓常 biyografisi (krş. K 27, 1b) T'o-pa ve Hiung-nular arasındaki ilk ihtilaftan söz eden tek kaynaktır. Ch'ang soyunu P'an-

To'-pa olarak bilinen bu istilacılar; 2. yüzyılın ikinci yarısında önce T'an-shih-huai 檀石槐[2] idaresindeki büyük Hsien-pi konfederasyonunun birinci bölümünde toplandılar ve muhtemelen 225 gibi Hsien-pi reisi K'o-pi-neng 軻比能 tarafından örgütlenen dağınık boylar teşkilatına dahil oldular. Sonraki Wei ve T'o-pa Li-wei 拓跋力微 imparatorlarının "İlk Ata"sının idaresinde ayrı bir siyasi varlık olarak ortaya çıktılar. (Shih-tsu 始祖) 248 yılında, daha önce göçebe Mo-lu-hui 没鹿回 topluluğuna bağlı olan Li-wei, bu kabilenin reisini öldürmüş ve iki yüz binden fazla okçudan müteşekkil bir göçebe birliğinin en büyük lideri olmuştu. On sene sonra Çin sınırına konuşlandı ve Ts'ao-Wei İmparatorluğu ile yakın ilişki kurdu. Yarım yüzyıl sonra To'-pa'ları, Çin İmparatorluğu'nun devrilmesine neden olan büyük "barbar" hareketinin karmaşasında bulur, M.S. 450'de Çin'in Kuzeyinde tamamen hâkimiyet kurduklarını görürüz.

Tahminlere göre, Çin tarihinde T'u-fa 禿髮 olarak bilinen bir grup T'o-pa, Li-wei'nin yükselişinden önce Li-we'i'nin abisi P'i-ku 匹孤 önderliğinde büyük topluluktan ayrılmış ve Sarı Irmak'ın batı kıyısından Kansu'nun içinde güneybatı yönünde ilerleyerek 397'den 414'e kadar süren ve Batı Ch'in 西秦 tarafından yıkılan krallıklarını, Güney Liang'ı 南凉, kurmuşlardır. J 99, E 126 ve *Shih-liu Kuo Ch'un-ch'iu* 十六國春秋 bölüm 88'de T'u-fa kralları hakkında bilgi verirken T'o-pa'larla kan bağlarına değinmemiştir, ancak bu bağın T'o-pa yöneticileri tarafından doğrulandığını J 41'den (Yüan Ho'nun 源賀 biyografisi, krş. alt § 20) ve 2P 75 A'da bulunan Yüan 源 ailesinin kökeninin* kısa şeceresinden öğreniyoruz.[2a]

Bu T'o-pa veya T'u-fa'lar kimdi, kendilerini Çin'in hâkimi ilan

---

liu hsi'ye 潘六筴 kadar dayandırmaktadır. P'an-liu hsi 潘六筴 Ch'ü-pei'nin küçük erkek kardeşidir, Ch'ü-pei T'o-pa'ların baskınlarını durdurmak üzere imparator naibi tarafından görevlendirilir, fakat başarılı olamaz, yenilir ve beş oğluyla birlikte esir düşer.

2 KD 967, 883, 460: *d'ân-d'i̯äk-g'wai* < Mo. **daldayai-* "sır, gizem", "gizli, saklı"? Krş. doğumu ve çocukluğu hikâyesi, *San Kuo Chih,* 30.

2a T'o-pa'ların iki kolunun bu şeceresi genel bir takdimdir.
Okurlar Shih-chün'ün 寔君 Kuei'nin babası olarak tasarlanmasına şaşırmış olabilir. Bununla beraber yazar bu sonucu kabul etmek zorundaydı ve bazen Wei-Shu'nun bu düzeltmesini ispatlama işini üstlenmiştir.

http://www.turkdilleri.org/

etmeden ve dilleri Çin'in tek heceli edebî diline değişmeden önce, çadırlarının içinde hangi "barbar dil" yankılanıyordu? Bu satırların yazarı onların isimlerini yeniden incelemeyi ve yeniden kurmayı / re-konstrüksiyonu denemeden önce, elimize Çin kaynaklarında ulaşan az sayıdaki T'o-pa kelimesine göz atmayı daha uygun bulmaktadır.

T'o-pa Wei'lerin dili ile ilgili bilgileri *Wei Shu*'dan çıkarılabilecek unvan ve özel isimler ile Güney Çin hanedanlıklarından ikisinin tarihinden, F 95 ve G 57'den ediniyoruz. Çince transkripsiyonla, yeniden oluşturulmuş T'o-pa Wei unvanları arasındaki aşağıdaki denklikler Paul PELLIOT[3] ve Prof. Kurakichi SHIRATORI'nin gayretleri sayesinde ortaya çıkmış olmasına rağmen, özel isimler üzerinde şimdiye kadar çalışılmamıştır.

1. *K'o-sun* 可孫, *KD* 414, 833 *k'â-suən* "T'o-pa imparatoriçesinin unvanı" G.57. Tü. **qasun* ~ *qatun* < *qaγatun* "hükümdarın (han) eşi" T'u-chüeh Türkleri'nde *k'o-ho-tun* 可賀敦 olarak görülür.

KD 343-3,1143: *q'â-γâ-tuən* < *qaγatun* (L50, 1a) ve *k'o-tsun* 可尊 olarak T'u-yü-hun'da, KD 1112: *q'â-tsuən (a.y.),* krş. K. SHIRATORI, *İzv*, 15,18 ve *SZ*, 22. 5, 75-84, ayrıca PELLIOT, *JA* 1930, 260. Buradaki *-tun, -sun* ve *-tsun* dişilik eki olabilir. Hsien-pi'de şu örnekte tekrar görülür: *a-ma-tun* 阿摩敦 KD, 1,593:*'â-muâ- tuən* < **aβγatun?* "anne" (L 11, 2a, krş. O 57), krş. T'u-yü-hun *mo-ho* 莫何, KD 638: *mâk, muo-g-γâ* < **(a)baγa* "baba". Bu sonek muhtemelen Moğolca dişilik eki olan *-lun, -tani,* ve *-tai* ekine denk gelir.[4] Satırlar aşağıdaki gibidir:

---

3 SHIRATORI, Kurakichi: "Über die Sprache der Hiungnu und der Tunghu-Stämme", *Bulletin (Izvestiia) de l'Academie Imperiale des Sciences*: 1902, C 17, S 2, 015-018, bundan dolayı *İzv* olarak alıntılanmıştır; "Über die Sprache des Tung-hu Volks (Pt. VI ve VII)", *Shigaku Zasshi* 史學雜誌 22. 11 ve 12. 1-24 ve 1-27, *SZ* olarak alıntılanmıştır. PELLIOT'nun tesadüfi gözlemleri, tıpkı bu makalede belirtildiği gibi *JA* ve *TP*'daki sayısız kısa notlara yayılmıştır

4 Ayrıca krş. PELLIOT, *TP* 1932, 50-51 ve B. VLADIMIRTSOV: "Traces du genre grammatical dans la langue mongole (aslı Rusça)", *Dokladı Akademii Nauk*: 1925, 31-34.

http://www.turkdilleri.org/

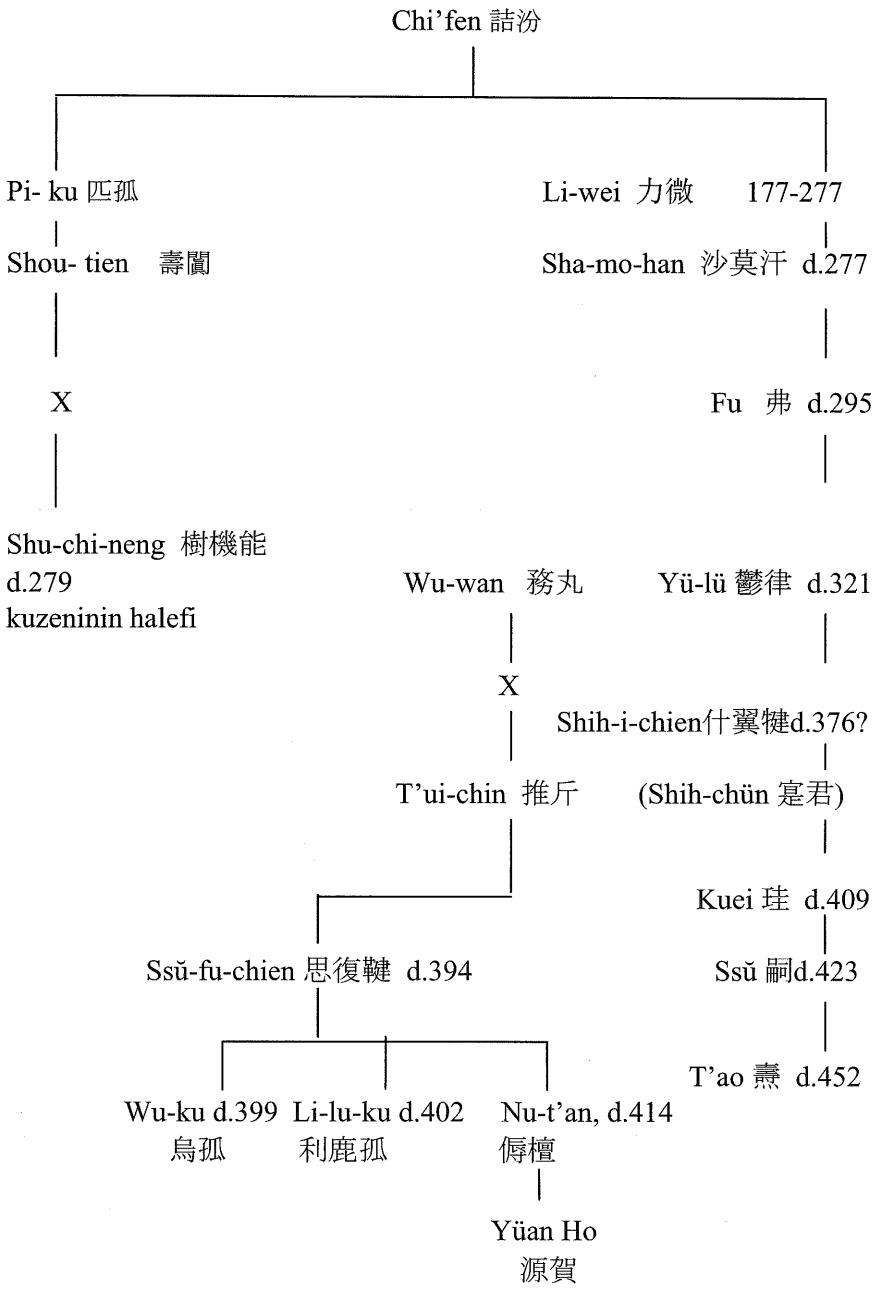

http://www.turkdilleri.org/

2. *K'o-po-chên* 可薄眞, KD 764, 1194: *K'bâ-b'âk-t'śiĕn* < Tü. *qapaγçïn* "kapıcı", (age.); *İzv*, 17; *SZ* 22. 12, 20; PELLIOT: *JA*: 1925, I, 255. *b'âk*'ın 薄ilk sesi bir güçlük arz etmiyor, zira aynı unvanı F 95'te T'o-pa T'ao'nun oğlu prens Yü 余'nün ismi olarak 可博眞 yapısı içinde 博 ile görüyoruz, KD 50 *b'âk* için *pâk*.

3. *Ch'i-wan- chên* 乞萬眞 KD 332, 1225: *k̦iət-mi*^{w}*ɒn-t''ș́iĕn* < Mo. *kälmärçin* "çevirmen" age.; *İzv.*, age.; *SZ* 17-19; PELLIOT, age. Aynı kelimenin Türkçe biçimi (kelime başında *k-* için *t-*) **tilmaç(i)* > Alm. *Dolmetscher* ve Rusçası ise *tolmaç*'tır; belki Ho-lien Hsia Hsiung-nu'nun atası, T'ieh-fu 鐵弗 ~ T'ieh-fa 鐵伐 (KD 991: *t'iet*; 47, 16: *p̦ivət,bi*^{w}*ɒt*) Liu Hu'nun 劉虎 lakabının altında da bu biçim yatmaktadır. J 95'e göre, Liu Hu, Hulardan 胡 bir baba ile Hsien-pilerden bir annenin oğluydu (ve bu yüzden iki dilli olabilir ve iki dili birbirine çevirebilir?).

4. *Pi-tê-chên* 比德眞, KD 714, 981: *pji-* (veya *b'ji*)*-tək-t'ș́iĕn* < Tü., Mo. *bitäkçin* ya da **pitäkçin* "yazıcı", age. *İzv.*, 16; *SZ* < 11-14; PELLIOT, 254-255. PELLIOT'un tahlilleri dışında bu sözcük ayrıca incelenmemiştir; hâlbuki Tü. **bitig* "yazı" biçiminin kökenini (Çince veya Hint-Avrupa?) belirlemek için ayrı bir monografiye ihtiyaç vardır.[5]

5. *Hsien-chên* 比德眞, KD 148: *γâm-* (<*γɒm*)*- t'ș́iĕn* < Tü. *yamçin* > Rus. *yamşçik* "atlı postacı, ulak", age.; *İzv.*, 7; *SZ*: 21-24; PELLIOT: *TP*: 1930, 192-195; B. VLADIMIRTSOV: "Zametki k drevne-tyurkskim ... tekstam", *Doklady Akademii Nauk*: 1929, 290-294.

6. *Tou-lu* 豆盧, KD 1015, 579: *d'ə̦u-luo* "sadık olmak" (歸義) < Tü., Mo. *törü* "kanun", "hak, adalet", O 68, 1a; *İzv.* 18; *SZ*: 7-8. Aynı kelime Tou-lu-t'u'da 豆盧突 da geçmektedir. KD 498: *d'ə̦u-luo-t'uət* (kelime sonu sessiz *t-* ile) < **törütü*?, Kuzey Chou prensi Yü-wên Chao 宇文招'nun lakabı, L13, 1a.

SHRATORI tarafından önerilen diğer tanımlamalar da cazip, fakat ikna edici değiller; gerektiği zaman bunlardan bazılarına dikkat çekilecektir.

---

5 Eğer Kırgızların reisinin bir "idari birimin"in onurlu sahibi olduğu varsayılırsa, 2P 217 B'nin karmaşık *mi-ti-chih* biçiminde, KD 617, 860, 1212: *m̦iĕt-tiek-t'ș́iẹ*, Kırgız yöneticisinin geniş çadırını ifade eden **bitigçi*'nin ayrı bir yazı çevrimini görebilir. Peder Hyacinth, *Sobranie svedenii*'sinde tuhaf bir yanılgıyla bu terimi Tü. *mesced* < Ar. *mascid* "cami" ile açıklamaktadır.

http://www.turkdilleri.org/

Aşağıdaki T'o-pa diline ait kelimeler, yazar tarafından daha önce ele alınmıştır[6], Çince yazı çevrimi vasıtasıyla çözülebilen kelimelerin yanında, anlamı fonetik denklikler veya görüldükleri "etimolojik" bağlam vasıtasıyla kurulabilen terimleri de içermektedir.

7. T'o-pa prensi Jên 仁, Yung-ch'ang 永昌, F 95'de *K'u-jên –chên* 庫仁眞 olarak geçer, KD 431, 930: *k'uo-ńźi̯ĕn-tśi̯ĕn.* Burada yine bir soyun prensinin yüksek bir rütbe taşıması söz konusudur. Bu T'o-pa kelimesinin anlamı hakkında bir ipucu olmamasına rağmen, onu belirginleştirecek neredeyse mükemmel bir ses denkliğini Tü-Mo. *qoyinçin-qoninçin* "çoban"da buluyoruz. Çince kelime başı *ńź-* Altayca *yi-* veya *ńi-*'ye denk gelmektedir. 376-383 arasında kelimenin kökünün, *qoyin* ~ *qonin* "koyun", To-pa krallığının Hsiung-nu naibi olan Liu K'u-jen'in[7] isminin de aynı Çince karakterle yazıldığı görülmektedir.

8. T'u-yü-hun dilinde tespit edilmiş Mo. terim *aqan* "ağabey", hiç şüphesiz T'o-pa unvanı *a-kan*'ın temelini oluşturmaktadır, KD 396: *'â-kân* 阿干< **aqan*, başlıca *nei a-kan* 内阿干 "iç ağabey" birleşimi içinde tasdik edilmektedir. Krş. J.15, Bu unvanı almış T'o-pa Tsun sözünün 遵 biyografisi ve Yü-wen Hsi tarafından Wei döneminde bir makam olarak bahsedilen bölüm 2 P 71 B, 15a.

9. *K'o-han* 可汗, *k'â-kân* < *qaγan*. Eski dönem To'pa yöneticileri için "han" unvanı kullanılmamakla beraber, aşağıdaki nedenlerden dolayı bunun vaki olduğunu doğrulayabiliriz: 310'da, dönemin Çin metinlerinde *qaγan*'a denk "eğitimli" sözünün arkaik bir biçimi olan büyük *shan-yü* 單于 unvanı, Tai 代 beyi T'o-pa I-lu 猗盧 sözüne ilaveten verilmiştir. Bu kelimenin dişi formu *qaγatun*'dur. To'pa hakimiyeti sürerken hiç şüphesiz kuzeyde bestelenmiş Mu-lan 木蘭'ın ünlü şarkısında da imparator *k'o-han* sözüyle gösterilmektedir. Bu unvan, Orhon Türklerince meşhur edilmiştir. Orhon Türkleri bu biçimi muhtemelen T'o-pa veya Mu-jang'dan ödünçleyen Avarlar aracılığıyla türetmişlerdir.

---

6 *Sino-Altaica*, Seri I-IV (özel olarak çoğaltılmış).

7 J 26'da bir diğer Liu K'u-jen 庫仁'den bahsedilmektedir. Wei'nin 8 büyük yöneticisi olarak Wei Chüan 尉眷'ın biyografisinde, aynı sayfada görülen bir Avar liderinin isminin içine de aynı öğe girmiştir.

http://www.turkdilleri.org/

10. F 95'te bahsedilen hanedan soyundan T'o-pa prensinin çoğu *Chih-chin* 直勤 (veya 懃) olarak belirtilir. KD 1220, 389: *d'i̯ək-g'i̯ən.* Bu açıkça *t'é-chin* 特勤'e denktir, KD 811: *d'ək-g'i̯ən.* T'ang metinlerinde ve Orhon Türkçesinde düzenli olarak *tigin, tägin* > Mo. *çigin* "prens" biçiminde yazılır.

11. *Chih-chên* 直眞, *d'i̯ək-t'śi̯ən* "iç memurların başı" 内左右, G 57. *İzv,* 16'da SHIRATORI *chih* 直 sözünün bugünkü telaffuzuna dayanarak Tü. *iç* "iç" görüşünü öne sürmüştür. Ma. *doko* "hat, yol" ve diğer Tunguzca biçimler kabul edilebilir değildir. Bu T'o-pa terimini anlamak için paralel unvan "dış memurların başı" terimine bakmak lazımdır. Aynı Çin kaynağına göre bu şöyledir:

12. *Wu-ai-chên* 烏矮眞, KD 1288, 1306: *'uo-'âi-t'śi̯ən* < **u'âiçin* veya **'uγâiçin.* SHRIDORI, temelsiz olarak *wu* 烏 sözünü *niao* 鳥'ya çevirmiştir: KD 662: *tieu* ile tekrar Tunguz biçimlerini delil olarak sunmuştur (*age.* 10-11). Çince terimler *nei* 内 ve *wai* 外 sırasıyla baba tarafından akraba ve anne tarafından akraba anlamlarına da gelir ve şüphesiz bu anlamlarını aşağıdaki iki örnekte değerlendirmeliyiz. **Tägçin,*[8] bunun, kökünü Orhon Türkçesinde bulduğumuz Türkçe *täg* "sülale, soy" ile ilgisi olması gerekirken *'uγâçin* sözü aynı anlamdaki Tü. *uq-* fiilinden olup Tü.-Mo. *uruq'*un "anne tarafından akraba" eş anlamlısıdır. Bu etimolojinin bir diğer teyidi J 113, 1a'da bir bölümün içindedir, burada doğrudan T'o-pay ile ilgili olmasa da eski dönem T'o-pa birliği içinde yer alan ve genel isimleriyle *Wu-wan* 烏丸 olarak anılan boylar birliği anlatılmaktadır, KD 1293: *'uo-γuân. Wu-wan*'ların başına atanmış iki memurun unvanı hiç şüphesiz **'uo-γâiçin*'dir.

13-14. G 57, 3a'da, 495 seferi sırasında Wei ordusunun durumu tasvir edilirken, T'o-pa lideri Hung'un maiyetinden ve bindiği iki tekerlekli at arabasından söz edilerek bu arabanın "*ho-la-chên*'lerin ve *yak* kuyruklu bayraklar taşıyan *to-po-chen*'lerin mızrakları" 曷剌眞槊多白眞毦 ile çevrilmiş olduğu belirtilir. KD 1006, 685: *tâb'ɒk-t'śi̯ĕn* bize **tabakçin* için, KD 73, 509: *yât-lât-t'śi̯ĕn* ise **atlaçin* için T'o-pa dilindeki bir biçimi vermektedir. **atlaçin* açık biçimde Tü. *atla-* "ata binmek"

---

8 Krş. L 17, 2a'da görülen özel isim *t'ê-chên* 特眞< *tägçin.*

http://www.turkdilleri.org/

(bununla beraber kelimenin Türkçedeki tarihi gelişimi için krş. PELLIOT: *TP*: 1930, 306-308,), **tabakçin* ise Tü.-Mo. *tabak* "taban, ayağın alt kısmı" sözlerindendir. Bu nedenle **atlaçin* ve **tabakçin* T'o-pa dilinde sırasıyla *süvari* ve *piyade* terimlerini göstermektedir.

15. *Hu-lo-chên* 胡洛眞, KD 91, 411: *γuo-lâk-ťśi̯ĕn* < *γuraqçın* veya *'uraqçın* "hükümdarı(?) silahla donatan adam", 帶仗人 G 57. SHIRATORI ilk önce (*İzv.,* 16) Tü. *qïlïç* "kılıç" ve Hunca **kinglak* 徑路 "kılıç"la izah etmiştir, fakat sonra bu T'o-pa kelimesini Mo. *xorçi* "sadakçı" ile ve Tü. **qur-* "kuşatmak, korumak, tahkim etmek"[9] köküyle ilişkilendirmeye çalışmıştır; fakat buradan bir kelime türetmeye çalıştığımızda bu, "silah" anlamına daha yakın olur (SHIRATORI gözlemlerini Moğolca kelimeler üzerine olan çalışmasında tekrar etmiştir: *Korye Sǎ, Tōyō Gakuhō* 東洋學報: 1929, XVIII, 149-244). Kelime başı *γ-* ve *'-* seslerine karşın bu kelime hiç şüphesiz Hsiung-nu *kuo-lo* 郭洛, 廓落, 鉤絡, *q^w^aγlaq* veya *q^w^aγraq* (ayrıca muhtemelen **quraq*) "kuşak"la ilgilidir. PELLIOT: *TP*: 1928-29, 143-144'de bk., *Hu Fu K'ao* 胡服考 içindeki bu sözcükle ilgili olarak Wang Kuo-Wei'nin çalışması üzerine yorumuna bk.

Çinliler tarafından muhtemelen T'o-pa dilinde bir ism-i fail olarak geçen ve "(hakanlığın) teçhizatçı başı" anlamında anlaşılan **γuraq (*< *xuraq* < **quraq?)*, kesinlikte Tü. **qur-* "kuşatmak"a gitmektedir; fakat özel olarak ordu teçhizatını işaret etmemektedir.[10]

16. "sadak" kelimesinin T'o-pa dilindeki karşılığına gelince, F 25, 3a'da bir başka unvanın içinde ve F 51'de 405'in Liu Tao-lien 劉道憐'in bozguna uğrattığı bir T'o-pa generali ve Yü chou'nun valisinin ismine bir öğe olarak girmiş olabilir. Bu T'o-pa lideri, 5. yy.ın başında Yü chou 豫州'nun valisinin makamını almıştır ve 406'nın yedinci ayında ölmüştür.

---

9 Mo. *qor* "sadak" Tü. *qubur* "tabanca kılıfı" ile ilgili görünmektedir > Rus. *kobur, kobura* "aynı" aynı kökten türemiştir (ya **qob* "kalın ve yuvarlak ya da **qob* "boş, delik"). Mo. *qo'ur* ~ *qour*, Tü. *qobuz* > Rus. *kobza* "kopuz"da olduğu gibi. (krş. PELLIOT: *TP*: 1914, 258) ve **qur* "çevrelemek, kuşatmak" kökünden değil, bu kök Orhun Türkçesindeki *qur* "kuşak"a dayanır; Tü. *quřaq* > *kuşak* "kuşak".

10 Silah için kullanılan T'o-pa kelimesi F 95, 3b'de *jo-k'o-chên* 若庫眞 ve KD 938, 431'de *ńźi̯ak-k'uo-ťśi̯ĕn* - biçiminde T'o-pa valisi Yü 豫 cho'nun unvanında görülmektedir. Benim inancım onun o dönemin bölge valisi Chang-sun Lan 長孫籣 ile aynı kişi olduğu yönündedir. Lan'ın biyografisine göre, sonraki seferlerde hükümdarını takip eden T'opa T'ao'nun ordusunda nüfuz sahibiydi.

http://www.turkdilleri.org/

Bu liderin Mu Ch'ung 穆崇 ile (J 28, O 20) kesinlikle aynı kişi olduğu teşhis edilebilir. Mu Ch'ung, T'o-pa Kuei'nin sadık destekleyicilerinden biriydi ve Wei Hanlığının kuruluşunda *shih-chung* 侍巾 unvanını alarak *t'ai-wei* 太尉 olarak atanmıştır. Güney Çin tarihinde kendisine verilen isim veya unvan *so-tu-chên* 索度眞 olabilir. KD 818, 1128: *sâk-dâk-* (veya *d'uo-g)-ťśi̯ĕn* < *saqdaqçın* veya *saqduçın* Tü. kök **saq-* "muhafaza etmek", Mo. *saki-* "korumak" fiillerini içermekte olup "koruyucu, muhafız" anlamındadır (muhtemelen "muhafızların komutanı" örn. *t'ai wei*).

Aynı kök G 57 2b'de bir T'o-pa başkentinin ismi olarak verilen *so-kan* 索干 < **saqan* sözü de olabilir. **saqan* "izleme" "korunan yer" anlamında olabileceği gibi (krş. Tü. *saqla*-"mesken") basitçe Sang-kan 桑乾 sözünün bir varyantı da olabilir, KD 769,299: *sâng-kân* ise Shansi'de T'o-pa ordusunun konuşlandığı Sang-kan ırmağı bölgesidir.

**Saqdaq*, bir taraftan Mo. *sayadaq*, br taraftan da Tü. *sadaq* "sadak" > Rus. *saidak* "sadak"la ilgili olabilir. Mu Ch'ung bundan dolayı daha sonraki Mo. *qorçi* "sadakçı" için eski bir Türk-Moğol terimi *"sayadaqçin"* unvanını almış olabilir.

17. *P'u-ta-chên* 樸大眞, KD 760, 952: *p'âk-d'âi-ťśi̯ĕn* "hakanın kıyafetlerinden sorumlu kişi", 擔衣人 G 57; *SZ*: 22. 12, 14-15. Pek ikna edici olmasa da burada Moğol ve Tunguz dillerinden paralel olarak "örtmek" anlamı teklif edilebilir. Yukarıdaki *hu-lo-chên* etimolojisinin ışığında, *p'u-ta-chên* sözünü "Türk-Moğol giyiminin en önemli parçalarından birinden, *boghtaq'*tan sorumlu memur" olarak belirlemek de ilgi çekici olurdu. *Boghtaq*, değerli taşlarla süslü, kadınların kullandığı bir başlıktır. *p'u* sözündeki kelime başı ünsüzü, § 4'teki kelime başı *pi* 比 ile aynı durumu göstermektedir. *boghtaq* < Tü. *boqtaq* ~ *boqta'*nın tarihi ayrı bir çalışma gerektirmektedir (krş. PELLIOT: *JA*: 1925, I, 222). Büyük ihtimalle Çin kökenlidir.

18. *Chê-hui-chên* 折潰眞 KD 1185, 456: *ťśiät-γuâi-ťśi̯ĕn*, G 57, 爲主出受辭人 SHRITORI tarafından "ein Mann welcher um des Herrn willen den Gruss erwidert" şeklinde tercüme edilmiştir. *tz'ŭ'* 辭 hukuki anlamda "mazeretler ve özürler" olarak alınabilir gibi görünüyor. Öyleyse, T'o-pa terimi kendisini **ǰil-γuâiçin* < Mo. *ǰiluγa(duq)çi* "yönetici" < Tü.-Mo. *ǰiluγa* ~ *ǰiluγu* "dizgin" olarak yaşatmış olabilir;

http://www.turkdilleri.org/

muhtemelen T'o-pa teriminin seslendirilişi bunun tersini söylese de Mo. *ǰarγaçi* "hâkim, icra memuru" veya *ǰarγuçi* "hâkim".

19. *A-chên*, 阿眞 *'â-t'śi̯ĕn* T'o-pa sarayının mutfak kısmı, 廚 G 57. SHIRATORI bunu yanlış olarak *fu* 附 için 阿 olarak çevirme meylindedir. KD 44: *fu-chên* 附眞 unvanında görülen *b'i̯u* sözünü Mo. *bayurçin* "aşçı" ile eş tutmaktadır. Ancak Çince karakterin telaffuzu bu hipotezi desteklemiyor. Bu T'o-pa sözcüğünün Tü. **açin* < *aşçin* "aşçı" < *aş* "aş"ı temsil ettiği söylenebilir.[11]

20. Wei generallerinin isimlerinin listelendiği T'o-pa Hung'un düşmana sığınan Sung'a (F 95) gönderdiği bir mektupta, hiç şüphesiz 466 yılınınnın üçüncü ayında *t'ai wei* olarak atanan Yüan Ho 源賀 ile aynı kişi olan bir T'o-pa *t'ai wei Chih-chin Chia-t'ou-pa-yü-chih* 直懃駕頭拔羽直'den bahsedilmektedir (J 6).

Bu seçkin şahsi biyografi (J 41) bize onun "barbar" ismini çözmek için tüm gerekli ipuçlarını vermektedir. Yüan Ho, Güney Liang'ın son hükümdarı T'u-fa Nu-t'an 禿髮傉檀'ın oğludur. Babasının hükümdarlığı dağılınca Wei ile sığınacak yer arayışına girmiştir. T'o-pa ve T'o-fa'yı birleştiren köken bağını onun soyadında buluruz: Yüan 源 (= "kök", "-al"). Bu belli ki firari prensi imparatorluk boyunun bir üyesi olarak kabul etmekle eş değerdi ve *chih-chin* 直懃 < *tägin* "hanedan soyundan prens" unvanını açıklamaktadır.

Genç prensin asıl adı P'o Ch'iang 破羌 (= "Ch'iang'ı yok eden") idi ve J 41'e göre Ho 賀 adı Kansu barbarlarına karşı seferlerde farklı hizmetlerinden dolayı T'o-pa T'ao tarafından ona verilmiştir. T'o-pa T'ao ismini bahşederken "seçilmiş bir isme sahip olan, onun gerçek anlamını fark etmek zorundadır. Bunun doğru olmadığını hanginiz söyleyebilirsiniz?" der. Ho 賀 ve Chia 駕 görünüşleri itibariyle sıkça karşılıklı değişebildiğine göre, *Wei Shu* isminin de sadece *Chia-t'ou-pa-yü-chih* sözünün Çinceleşmiş bir kısaltması olduğu açık bir şekilde görün-

---

11 *Ch'i-hai-chên* 乞害眞 *k'iət-γât-t'śi̯ĕn* Tü. Mo. sayısız gövdeden birisini içeriyor olabilir **KES-* "kesmek" veya Mo. *kituga* "kılıç". İki unvanı hatırlayarak -bunlar *yang- chên* 羊眞 "yüksek rütbeli memur" ve *fu-chu-chên* 拂竹眞 "alt rütbeli postacı" (krş. PELLIOT), analize imkân vermemektedirler. Son olarak SHIRATORI ve çağdaş yazarlar tarafından geliştirilen denklikler tatmin edici görünmemektedir.

http://www.turkdilleri.org/

mektedir. KD 342, 1015, 750, 1320, 1220 bize *γâ-d'əu-b*^{w}*at-(g)i̯u-d'i̯ək,* burada *d'əu* sözünün sonundaki ünsüz kaybolmuşsa < **atïbälgütäg* sözünü, bu dönemde hâlâ korunması halinde ise < *atïγbälgütäg* sözcüğünü verir. Bu Türkçe yapıda biz *at* "isim", *bälgü* "işaret" *täg* "gibi" öğelerin ayırt edebiliriz. Yukarıdaki hikâyenin ışığında imparatorun prense *"Nomen Atque Omen"* ismini taktığını söyleyebiliriz, ancak yine de dilbilgisi yapısı tam olarak açık değildir. Biz, bu örnekte her ne kadar *belgü*'yü vasıta hâlinde beklesek de şöyle çevirebiliriz: *at-ı* (iyelik eki) *bälgü täg* ("ismi bir işaret gibi"). Ayrıca *at-ıg* şekli *at* "ad, isim" sözünün belirtme biçimiyken *b*^{w}*at-(g)i̯u-d'ək* sözü de *bäküt-* "kurmak [yerleştirmek, sağlamlaştırmak]" fiilinin veya *bälgürt-* "belirtmek, göstermek" fiilinin bir şekli olabilir. Bununla birlikte ses bilgisi açıdan buradaki denklik daha zayıftır. Ayrıca *gi̯u*'daki *g*'nin zayıflığı bize kuvvetle *belgü* ~ diyal. *bälyü* sözünü çağrıştırır.

21. Hem F 95'e hem G 57'ye göre, T'o-pa Hsün 濬 (440-453-465), T'o-pa Huang 晃'ın oğludur ve Wei imparatorluğunun, Wu-lei *chih-chin* 烏雷直勤 "Prens Wu-lei" lakabını (*tzŭ* 字) alan dördüncü hükümdarıdır, KD 520: *'uo-luâi tigin.* Bu prensin biyografisi bence onun unvanını izah etmektedir (J 5, O2). Büyük babası tarafından çok sevilen Hsün, (*hao* 號) "Sülalenin(?) İmparator Torunu" 世嫡皇孫 unvanını almıştır. Bu lakap şüphesiz Tü. *urï* "oğul, erkek tarafından soy" terimini içermektedir (Orhon Türkçesindeki *uruγ* "soy" zaten bunu kanıtlamaktadır.).

22. G 59'da Avarlara karşı düzenlenen bir seferde T'o-pa ordusunun komutanı olarak P'ing-yüan prensi, kesin bir şekilde Chia-lu-hun 駕鹿渾 olarak anlatılır. Aynı kişi Chü-lo 鉅鹿 beyi Fu-lu-ku Ho-lu-hun 伏鹿孤賀鹿渾 olarak ve Heng 恒 chou valisi olarak G 57'de de geçer, ayrıca T'o-pa Hung'a karşı çıkan 496 isyanının liderlerinden biri olduğu da söylenir.

J 113'e göre, T'o-pa soyadı Fu-lu-ku, ileride Lu 陸 olarak kısaltılır. G 57 ve G 59'da tarif edilen resmî memur bu nedenle kuşkusuz Lu Li 麗'nin oğlu Lu Jui 陸叡 ile aynı kişidir. J 40'ta kendi biyografisine göre Lu Li (a) Avarlara karşı T'o-pa ordusunu komuta etmiştir. (b) 466-492'de P'ing-yüan 平原 prensi, 492'den ölümüne kadar Chü-lu beyi unvanını taşımıştır. (c) 496 komplosunda Mu T'ai 穆泰, J 27 (Heng-chou'nun

http://www.turkdilleri.org/

valisi olmayı başarmıştır) diğer yüksek rütbeli memurlarla birlikte öldürülmüştür.

Jui'nin annesi Lady Chang 張氏, T'o-pa Huang'ın resmî cariyelerinden birisiydi ve Li'ye şüphesiz 453 ihtilalinde T'o-pa Hsün'ün tahta oturmasında oynadığı önemli rol nedeniyle eş olarak verilmişti. Jui, bu nedenle halk ve "sarayın leydisi" arasında bir birlik konusu olmuştur.

Bu olayın ışığında, Jui'nin "barbar" isminin, Ho-lu-hun 賀鹿渾 sözünün (KD 576,508: *γâluk-γi̯uən*) kökenini Marco Polo'dan iyi bidiğimiz *Argon*'nun aslı (krş. PAUTHIER: 214-217; YULE-CORDIER: I, 290-292; PELLIOT: *JA*: 1927, 2, not 265) olarak düşünmek ve Türkçe-Moğolca **aryun* "melez" sözünün en eski yazı çevrimi kabul etmek mantıksız olmayacaktır.

23. Hiç tereddütsüz T'o-pa Kuei'nin büyük torunu T'o-pa prensi T'u-wan 吐萬'ın, KD 1129: *t'uo-mi̯ʷɒn* < **tümän* isminde Türkçe *tümän* "on bin" biçimini görmekteyiz. Aynı iki karakter Tai 代 boyunun isminden türemiş kuzeyli bir soyadı olarak *T'ung Chih* 19, 9 b'nin içinde görülür.

24. Daha sonra *Ai* 艾 ("tarhun otu", "yaşlı adam") olarak değişen T'o-pa soyadı Ch'ü-chin 去斤 (KD 491, 385: *k'i̯ʷo(-b)-ki̯ən*), Tü. *kök*, Mo. *köke* "mavi" için iyi bir okuyuştur. Bu durumda elimizde, değişimden sorumlu olanların, soyadını sadeleştirirken anlam bakımından Türkçe aslını önermeye yönelik bariz bir teşebbüsü mevcuttur. Buradaki *kök* hiç şüphesiz Mo. *kökşin* "yaşlı adam" ("mavi-kır saçlı"? iken "tarhun" sözü de "adaçayı rengi saçlı" "mavi" olup Çin. *Ai* 艾 "yaşlı adam" < "kahve rengi saçlı") sözüdür. Aynı Ch'ü-chin 去斤 sözü, *Yüan-ho Chün-hsien T'u-chih* (B.3) adlı kaynakta Şensi'de bir nehir olan Ch'ing 清 sözünün Hsien-pi ismi olarak görülür ("temiz" ~ Çin. 青 *ch'ing* "mavi").

25. Li-Wei'ye yardım eden Mo-lu-hui kabilesinin başı Tou Pin 竇賓'in asıl soy ismi, J 113 ve 2 P 71 B, 2 b'ye göre Hou-tou-ling 侯豆陵 veya Ko-t'u-lin 紇突隣'dir, KD 79, 560: *γə̯u-d'əu-liəng*; KD 332, 498, 556: *γuət- d'uət-li̯ĕn*. Bu yazı çevriminin temelinde muhtemelen genel Türkçe *qudu* "kayınpeder" vardır, şüphesiz Tou boyunun ismi, eski T'o-palardaki iç evlilik gerçeğinden türemiştir.

http://www.turkdilleri.org/

26. Yu-lien 宥連 KD 251, 551: *jiə̯u (< g-uị)-lị̆än*, Kuzeyli soyadı daha sonra Çin. *Yü* 雲 "bulut"a değişmiştir, J 113, < Mo. *egülen* "bulut". Aynı Moğolca kelime özel bir isim olarak L 17, 2a'da Yu-lien 祐連'in yazı çevriminde görülür; telaffuzu aynıdır.[12]

27. Ch'i-nu 叱奴, KD 1055, 674: *t'ś̆ịĕt-* (son seste ünsüz *-t* ile) *-nuo*, kuzeyli ismi, daha sonra Çin. *lang* 狼 "wolf"a değişmiştir, age. < Mo. *çinoa* "kurt". Olası varyant Ch'ou-nu 醜奴, Mo. *çono* "aynı" biçimiyle giren KD 460: *t'ś̆ị̆ə̯u nuo*[13]. Bu terimlerin hepsinin hakiki T'o-pa soyadları veya kelimeleri olduğuna dair bir kanıt yoktur. Diğer yandan, "kurt" için Tü *böri*'nin T'o-pa T'ao'nun unvanlarında bulunduğuna dair kimi işaretler mevcuttur, Foli 佛狸, KD 47, 529: *b'i̯uət-lji*.

28. Hakiki T'o-pa soyadları arasında, dikkatimizi özellikle I-chan 乙旃, KD 176, 965: *'i̯ĕt-t'śiän*, çekmektedir. Bu soy ismi T'o-pa Lin, Li-wei'nin dedesi pht. Hsien 獻隣'in amcasının atalarınca alınmıştır; daha sonra bu Shu-sun 叔孫 (*shu*= amca) sözüne değişir. T'o-pa kelimesinin ilk bölümü tereddüte mahal vermeksizin, Tü *içi* "ağabey", "amca"yı içermektedir (Uyg. *içi*, Orh. *äçi*). **için* veya * *içi-en,* aynı türetme ekini taşıyan *tigin* ~ *tägin* < *täg*'in yapısıyla karşılaştırılabilir.

29. Ho-jo 賀若, KD 938: *γâ-ńźi̯ak*, T'o-pa unvanı, *T'ung Chih* 29, 7b'de "kararlı dürüstlük, dürüstlükte sebat?" 志正 olarak açıklanmıştır, bu da büyük bir ihtimalle Tü. (Uyg.) *ayaγ* "saygı, hürmet"ten gelir.

30. G 57, 2b Hakanın özel bir sunakta cennete kurban vermeden önce, adamlarıyla birlikte sunağın etrafında at üstünde yedi kez döndüğü T'o-pa Hunglara ait bir dini töreni betimler. Bu tören "sunağı damgalama" 蹋 olarak adlandırılmıştır. *T'a* 蹋, KD 958: *t'âp*, hakiki bir T'o-pa kelimesini gösteriyor olabilir ve Çince "damgalamak" "iz bırakmak" değil, gerçekte Tü. *tap-* "tapmak, ibadet etmek" köküne denk

---

12 *Qudu* zaten Hsiung-nu dilinde *shan-yü* dışındaki boyların ileri gelenlerini tasvir eden bir terim olarak görülür, , *ku-tu-hou* 骨都侯. Burada belirsiz olan *hou* bir ek olarak mı yoksa Çince başlık *hou* 侯 olarak mı bulunmaktadır.

13 Bu soyadlarının her ikisi de T'o-pa örgütlenmesinde yer alan ve Moğolca oldukları açık olan bir boy adından türetilmiş olabilir. *Yu-lien* ve *ch'i-nu* kelimelerinin tespiti SHIRATORI tarafından yapılmışken, aynı anda, bu çalışmadan bağımsız olarak bu çalışmaların yazarı tarafından da *Sino-Altaica* I'de yapılmıştır.

http://www.turkdilleri.org/

olabilir, muhtemelen T'a-lu 沓盧 *t'ap-luo* (J 113) soy isminde ve T'a-kan 沓干 < **t'apqan* özel isminde yeniden görülmektedir, J 30, 4a.

31. Diğer T'o-pa soyadı, Yü-tu-chin 郁都甄, KD 251, 1187, 278: *i̯uk-tuo-ki̯ʷĕn* ve Yü-tou-chüan 郁都眷, KD 495: *i̯uk-d'əu-ki̯ʷan,* prens T'o-pa Chia 嘉 (J18)'nın altındaki isim, F 23'te ve diğer önemli bir kök olan öncekiyle bağlantılı Orhon Türklerinin kutsal dağı Ötüken dağ isminin altında yatmakta olan *ötüg* "dua etmek"i içeren G 25'te görülür. Mahkeme işlemlerinde kullanılan Türk-Moğol deyimlerinden *tap* ve *ötüg* üzerine krş. PELLIOT: *TP*: 1930, not 33.

32. Bir diğer Türk-Moğol terim ilişkisi *A-fu-kan* 阿伏干 soyadının altında yatar. KD 46: *'â-b'iuk-kân ~ Ssŭ-fu-chien* 俟伏斤, KD 183: *d̯z̧'i-b'i̯uk-ki̯ən* (ancak *ssŭ* 俟'nun arkaik telaffuzu için PELLİOT: TP: 1928-29, 225-229'a bk.). Muhtemelen < Mo. *ebügen* "yaşlı adam", "ata" . İlk yazı çevriminin altındaki aynı kelimeye F 95'te T'o-pa generalinin ismi olarak rastlanır ki bu büyük olasılıkla J 29, 2b'de Wie Chien 尉建'le tanımlanandır. Krş. ayrıca T'o-pa Ho-nu 賀傉'nun 342'de başkentini kurduğu Wei'nin eski bölgelerinde önemli bir dağın ismi. Mu-kên Shan 木根山, KD 643, 312: *mukkən* < **ebügen* ?

Yukarıdaki liste belli bir yere kadar kesin olarak teşhis edilmiş T'o-pa kelimelerinin çoğunu içermektedir. Bazı akıl çelici benzerlikler kanıt yetersizliğinden[13a] dolayı elenmiştir, ancak yazar, Çin hanedanlık tarihi metinlerinin ve döneme ait olayların Kuzey ve Güney varyantları arasındaki itinalı ilişkinin dikkatli incelenmesiyle kaybolan T'o-pa dilinin büyük bir kısmını çözebileceğimize inanıyor.

Şu ana kadar T'o-pa kelimesinin anlamı ve kökenine değinmedik. Bunu düzgün çözümleyebilmek için Wei Shu'nun ilk bölümünde yer alan T'o-pa'nın kökenine dair gelenekleri ayrıntılı olarak incelemeliyiz.

T 'o-pa, T'o-pa Li-Wei'den başlayarak "İmparator" Shun dönemine kadar olan seksen iki nesillik döneme bakarak hanedanın kökenini aramıştır.. Wei Shou 魏收[14] T'o-pa tarihinin giriş kısmını yazarken

---

13a Bunların bir kısmı ayrı bir çalışmada ele alınmayı gerektiriyor ve yazar en kısa zamanda bu konuya geri dönmeyi umuyor.

14 Wei Shou ve eserlerini net ve esaslı anlayabilmek için bk. J. R. WARE: "Wei Shu'nun Tarihi Üzerine Notlar", JAOS 52 (1932), 35-45.

http://www.turkdilleri.org/

şüphesiz ki, gelenekleriyle Çin kronolojisi arasında ilişki kurmaya çalışmıştır. Kronolojik şeması, bir nesli otuz yıl farz ederek (Çin kaynaklarında alışılagelmiş sayı budur) ve T'o-pa "tarih öncesi"nin üç can alıcı noktasını işaretleyerek şu şekilde yeniden oluşturulabilir:

1. Hanedanın Çinli atası olduğu sanılan Shih-chün 始均, M.Ö 2210 civarında "normal kronoloji"ye göre Shun Dönemi'ne tekabül eder. Altmış yedi nesil ileriye gittiğimizde bu bizi, liderliği altında otuz altı kabile 國 ve 99 klan 姓 toplayan Mao 毛'ya, Ch'êng 成'e getirir. 2210-2010 (67 X 30) = M.Ö. 200, bu, Hun İmparatorluğu'nun kurulma aşamasında Moğolistan'daki büyük ittifak/birleşme dönemine denk gelir.

2. T'o-pa'nın ilk göçünün[14a] yapıldığı T'ui-Yin 推寅, pht. Hsüan 宣, dönemine kadar beş nesil daha saydığımızda (Mao'nunki dahil) M.Ö. 50 yılına geliriz ki bu hiç kuşkusuz Hun birliğinin dağıldığı ve kuzey boylarının güneye Hun topraklarına doğru ilerlediği döneme tekabül eder.

3. Yedi nesil daha ileri gittiğimizde Lin 隣'in pht. Hsien 獻 saltanat dönemine ulaşıyoruz, M.S. 160 civarı ki bu Tan-shih-huai hükümdarlığı altındaki Sien-Pi konfederasyonunun kurulduğu döneme tekabül eder. Lin daha da güneye doğru göç etmeye niyet eder, ancak ilerleyen yaşı dolayısıyla bunu gerçekleştirmeyi M.S. 160 ve 190 arasında oğlu Ch'ifên 詰汾'e, pht. Shêng-wu 聖武'ya, bırakır.

Onun liderliğinde T'o-pa, geçit vermez dağ boğazlarından güneye doğru ilerler. Yolda karşılaştıkları zorluklardan yılıp vazgeçme aşamasına geldiklerinde "boğa sesli bir at"ı andıran doğaüstü bir hayvan dağlardan çıkmaları için onlara yol gösterir. Sonunda Ch'ifên ve kabilesi "Hunların eski topraklarına" yerleşir. Wei Shu'ya göre, güneye göç projesi Hsüan ve Hsien adlı iki "imparator"la başladığı için her ikisi de kuzey dilinde "yol açmak" anlamına gelen T'ui-yin 推寅 lakabını aldılar. T'ui-yin kelimesiyle, KD 1265, 283: *t'uâi-iĕn*, inanıyorum ki T'o-pa'yı, Moğolistan ve Asya kıtasının kültürel tarihindeki en önemli ve ilginç

14a En kuzeydeki yurtlarından "Büyük Göl" 大澤'ün kıyılarına kadar, çevresi 1000 li (500 km), yurtlarının tam yeri ve T'o-pa göçünün rotası sorusu başlı başına bir sorun teşkil eder. J 108'e göre: I ve J 100, Wu-lo-hou 烏洛侯 ülkesinin kuzeybatısında bulunuyordu. Wu-lo-hou büyükelçileri tarafından 443 yılında Wei Mahkemesi'nde belirtildiği üzere V. yüzyılın ortalarında o bölgede hâlâ varlığını sürdüren atalarından kalma bir T'o-pa tapınağı bulunuyormuş.

http://www.turkdilleri.org/

karmaşalardan biriyle bağdaştırabiliriz, ben bunu "Yecüc ve Mecüc Karmaşası"[15] olarak adlandırıyorum. Bizim bu makalede yalnızca dilbilimi açısından ele alacağımız bu konu aslında çeşitli dalları ilgilendiren büyük bir sorun teşkil eder. Yukarı Asya'daki efsanenin özü aşağıdaki unsurlardan oluşur:

1. Metal işçilerinden oluşan bir boy, dışarıdan sadece dar bir geçitle girilebilen dağların içindeki bir vadiye (ya da mağaraya) kapatılırlar.

2. Bu kabile ya bir kurt ya da boğadan türemiştir, veya başka bir yönden bu hayvanlarla ilişkilidir.

3. Ürerler ve dağlardan yol açarak inzivada bulundukları bu yerden çıkarlar.

Hikâyenin başlıca motifleri türeyiş destanlarında ve T'u-chüeh Türkleri, Kırgız ve Moğol tarihlerinde görülür. Coğrafi olarak da yerinin Tienshan-Altay bağlantı noktası, Yukarı Yenisey, Orhun- Tula sıradağları olduğu söylenebilir.

Efsanenin yukarıda belirtilen unsurları, değişik varyantlarına göre şu şekilde şemalaştırılabilir:

1. T'u-chüeh Türkleri: Atalarının sığındığı kapalı bir vadide yaşayan ve Juan Juan'ların (Avarlar) metal işçileri olarak çalışan kurt soyundan gelme halk olup (ve belki geyik soyu, bk. *Yu-Yang Tsa- Tsu* 酉陽雜俎, b. IV, 1b-2a) efendilerini sürüp atmak için dağdan çıkarlar.

2. Kırgızlar: Yalnızca dar bir geçitle ulaşılan Kögmän Dağı'nın ötesinde yaşarlar (bk. Tonyukuk Kitabesi: satır 24-25); ülkeleri metal bakımından zengindir; boğa soyundan gelmişlerdir (Yu-Yang Tsa-Tsu, loc. cit.); Uygur İmparatorluğu'nu[15a] yıkmak için bulundukları yerden çıkarlar.

3. Moğollar: Ataları Ergenekon Vadisi'nde kapalı kalmışlardır. Sülalelerinin kökeni bir kurda veya dişi bir geyiğe dayanır. Dağın metal tarafını eriterek vadiden dışarı çıkmışlardır.

---

15 Konuyla ilgili son yazın için bk. C. E. WILSON: "Yecüc ve Mecüc'e Karşı İskender'in Duvarı; ve Halife Vasık Tarafından M.S. 842'de Onu Bulmaları İçin Gönderilen Keşif Heyeti", Asia Minor I: 575 böl, ve A. R. ANDERSON: İskender'in Kapısı, Yecüc ve Mecüc ve İlintili Milletler: 1932 Cambridge , Mass.

15a İki yıl sonra Halife Vāsık'ın heyetinin Cungarya'dan geçerken gördüğü şey 840 yılında Kırgızlar tarafından yakılıp yıkılan şehirlerin harabeleri olmalı.

http://www.turkdilleri.org/

Dilbilimi açısından karışıklık aşağıdaki Türkçe kök ve kelimelerle ilişkilidir:

1. *kök* – "mavi" "boz" a) T'u-chüeh Türkleri kendilerini *kök-türk* "mavi Türkler" olarak adlandırmışlardır. bk. ayrıca *kök-böri* "boz kurt", kutsal hayvanları. b) Kırgızların atalarının mağaraları Kögmän Dağları'nda yer alır. (krş. Ch'ü-man 曲曼, KD 492,595: *k'iwok-muân*), < *kök* "mavi", bu durum aynı dağın diğer Çince ismiyle de kanıtlanmıştır, Ch'ing shan 青山 "mavi dağlar". c) X. yy. Arap coğrafyacısı Ḳudama'nın Yecüc ve Mecüc hikâyesinin varyantında Kokonor/Kökönor bölgesi "mavi göl" olarak gösterilir.[16]

2. "yuvarlak", "küt", "top" anlamları içeren Tü. Mo. çeşitli kökler (ünlüler arasında ufak farkları gösteren "güçlü" seriler ve damaksıllaşanlar); örneğin: a) Mo. *moqor* "küt", *moγolçoq* "top", *müger* "daire", *mügürik* "küçük top"; *moqor, mungaq* "aptal" ile ilgilidir, D'OHSSON: I, 42) b) Mo. *kükel* "yuvarlak", "top", *kükü, kükel, küken* "meme"[17] c) Mo. *tügürik* "daire", *tuγuriq* "aynı", Tü. *tegirmi* "çevirme, kuşatma" vs.[18]

3. "dağ geçmek", "geçmek", "geçit açmak": a) Tü. *aş-* "dağdan geçmek", *aşın-* "aynı"; büyük ihtimalle bu kök, T'u-chüeh Türklerinin boy isminin Çince yazı çevriminin altında saklanmaktadır, A-shih-na 阿史那, KD < 1, 885, 647: *'âṣinâ* ve A-shih-te 阿史德, KD 981: *'âṣitək*[19] b) Mo. *toγol-* "içine girmek, içinden geçmek"; *toγolγa-* "tamamlamak, başarmak", Tü. *tükä-* "bitmek"; *tök-* "dökmek"; Mo. *çoγu-* "vasıtasıyla, baştanbaşa"; *çoγul-* "içinden geçmek"; *tolbur* "bir delgi aracı" (krş. Tegüs, Ergene-kün korunağını bulan Moğolların atalarının birinin ismi.).

---

16 Krş. M. J. DE GOEJE

17 "Pseudo-Callisthenes" öyküsünde Büyük İskender'in Yecüc ve Mecüc'e karşı inşa ettiği duvarın olduğu dağın anlaşılması güç olduğunu isminde de bulabiliriz, *μαζοι βορρᾶ,* "Kuzeyin göğsü" (krş. ANDERSON, op. Cit. 25), efsanenin kurt varyantında, asıl Türk birleşik isminin iki unsurunun yarı çeviri yarı halk etimolojisi (*kök* "meme" ve *büri* "kurt")?

18 *Tügürik* < **tü'ürik* biçimi, gerçekten Türk kelimesinin gerçek kökeni olabilir.

19 A-shih-na'nın bu etimolojisi *Sino-Altaica*'nın yazarı tarafından geliştirilen *âṣinâ *ar-çinoa* "on kurt"tan, I 15, daha fazla tercih edilir.

http://www.turkdilleri.org/

4. Son kök Moğolcada metalurji terimleri oluşturan kelimelerle ilgilidir: *duγulγan* "teneke", "kurşun"; *duγulγa* "miğfer";[19a] *toγa, toγan, toγaγan* "kazan"[20] (*KÖK* serisinin içinde krş. *kügürge* "akciğer", *kügürgede-* "ateş körüklemek").

Benim inancıma göre, **TO'OL* ayrıca T'u-yü-hun 吐谷渾'un isminin altında da yatmaktadır, KD 425: *t'uo-kuk yuən* (krş. PELLIOT: *TP*: 1920-21, 323-331), ayrıca muhtemelen **t'uo-luk-γuən* (谷 olarak kuzeylilerin isimlerinin yazı çevriminde sıklıkla 鹿 *luk* olarak okunur.), Tibetliler tarafından bu insanlar için söylenen Thu-lu-hun'a denktir. T'u-yü-hun'un "dağlar aşarak göç eden" ve nihayetinde Kokonor bölgesine yerleşen bir boy olduğunu not düşelim.

Yukarıdaki bilginin ışığında, iki T'o-pa liderinin lakabı T'ui-yin, < *t'uâi-i̯ĕn* <**tu'ayin* büyük önem taşımaktadır. T'o-pa'nın da Genel Türk-Moğol geleneğini paylaşarak kökenlerini "dağ delici/burgu açıcı"ya bağladığını görüyoruz. Her ne kadar eski T'o-pa'da metalurji mesleklerinin varlığına ilişkin bir kanıt olmasa da, bu durum IV. yüzyılın son bölümünden itibaren doğrulanmaktadır, eş seçiminde potansiyel bir adayın başarısının kadının kendi görünümünün metal dökümüyle belirlenmesi uygulamaları, aralarında metal işçiliğinin varlığına işaret etmektedir.[21]

19a Yukarıdaki tartışma ayrıca T'u-chüeh (< *Türküt, PELLIOT tarafından kurulduğu biçimiyle) sözünün kökeninin *duγulγa* "miğfer" kelimesinin çoğulu **duγulγat* aracılığıyla yeniden canlandırılmasını önermektedir. Krş. *T'ung Chih* 29. 15a, burada T'u-chüeh 突厥, 突厥窟 **d'uət-kl̥ʷnt-k'uət* <**duγulγut?* olarak işaret edilmiştir.

20 Ben bu kelimenin Mu-jung Hsien-pi dilinde zaten doğrulandığına ve şunların temelini şekillendirdiğine inanıyorum: T'u-ho 徒河, 徒何, KD 1129: *d'uo-γâ,* Mu-jung'la yakından ilgili Mançurya sınırlarında önemli bir Hsien-pi alt bölgesinin ismi. Bundan dolayı Mu-jung Hui 幕容廆 J1'de 307 yılının altında büyük *shan-yü* olarak gösterilir. İsmin bir varyantı Tuan 段'dır. KD 1135: *d'uân* < *toγan;* T'u-ho-chên 吐賀眞 *t'uo-γâ-ťśiĕn* bir Avar hanın ismi, J 103 (F 95 菟害眞, KD 1132,57: *t'u-γât-ťśiĕn*) < *toγaçin.* T'u-chü-chen 吐屈眞, KD 427: *t'uo-kuət-ťśiĕn.,* T'u-yü-hun ülkesinde bir nehrin adı, *Tula* nehrinin isminde olduğu gibi (*Tula* < *Toγula)* şüphesiz *toγul* kökünden gelmektedir,.

21 T'o-pa Kuei,Mu-Jung Pao'nun kızını bu yöntemi kullanarak kendine "hatun" seçtiğini, diğer eşi, Liu Chüan 劉眷'ın kızının aynı testte başarısız olduğunu söyler.

http://www.turkdilleri.org/

Aynı doğrultuda, bana öyle geliyor ki, T'o-pa 拓跋, KD 883, 750: *t'ak- b'uât* isminin kökenini araştırmak zorundayız. Zaten *TP* 1912, 792'de Prof. PELLIOT, **t'ak-b'uat*'ta Kuzey Çin'in erken Orta Çağ unvanının kökenine sahibiz, Tü. *Tab- yaç,* Ar. *Tamghaç* طمغاج Bizantin, Grek *Ταvγαστ b ~ β ve γ ~ q* metatezi Çince **Taqbaç*'ı açıklamaktadır. (Sonda *b'uât*'ın *–t*'si ile, Tü *ç* ile temsil edilir.)

Elimizdeki Çince kaynaklarda T'o-pa kelimesinin anlamı için aşağıdaki çeviriler verilir:[22]

1. J 1, 1: "Toprağın Efendisi": Huang-Ti (hem Çinlilerin hem "barbarlar"ın atası) toprağın erdemi onu kural koyucu yapar (beş elementten biri 五行); kuzeyin dilinde görüldüğü gibi, "toprak" *t'ak* 拓 ve "efendi" *b'uat* 跋, T'o-pa "toprağın efendisi"ni soyadı olarak almıştır.[23]

2. Görüldüğü gibi, Tu'fa 禿髮, KD 1131, 750: *t'uk-pi̯ʷɒt* T'o-pa ile aynıdır. Bundan dolayı, soy isimlerinin kökeni *t'ak b'uât* kelimesinin kökenini anlamak için yardımcı olacaktır. J 99'a göre, T'u-fa öbeğinin anlamı "battaniye ile sarılmış" veya "battaniye içinde (doğmuş)"tur, kendilerine isim veren ata bunun içinde doğmuştur; bu, doğal bir etimoloji değildir, uydurmadır.

3. Nispeten son dönem kaynağı, *Tz'u-chih T'ung-chien Kang-mu*'nun *Chi-lan* 集覽'nında b. 16, 270 altında A. D., T'u-fa "köle" anlamında olduğu iddia edilir.

4. Hem T'u-fa (*t'u* "kel", *fa* "saç") ve hem tamamen T'o-pa'nın Çince (*Nan Shih*) adlandırması *So T'ou* 索頭 (örgülü başlar). Hem T'u-fa (*t'u* "kel", *fa* "saç") hem de T'o-pa'nın gerçek Çince (*Nan Shih*) adlandırması olan *So T'ou* 索頭 (örgülü başlar), T'o-pa'nın anlamıyla

---

22 Çinli tarihçiler tarafından Barbar isimleri için verilen kökenler çoğunlukla dikkate alınmamıştır, ancak bu hakkaniyetli değildir; çünkü köken bilgisi bir süreliğine hayal ürünü olabilir; bununla beraber kelimenin kökeni konusunda paha biçilmez fonetik ipuçları verir. Beri yandan Çinli tarihçilerin (kötü ün yapmış Ch'ien-lung komisyonundan önce) daima savlarını sayısız *kai* 蓋 "öyle görünmektedir ki..." ve *huo yün* 或云 "bazı bilgilere göre..." diye nitelendirmeye dikkat etmişlerini de söylemek gerekir.

23 Krş. ayrıca *T'ung Chih* 29, 9a, T'o-pa burada 拓后跋 *t'ak-γə̯u-b'uât*'ın kısaltması olarak düşünülmüştür ve *b'uât*, *shou* 受 "mirasçı?" olarak çevrilmiştir.

http://www.turkdilleri.org/

ilgili bazı semantik belirtiler (kelimeler üzerinde bazı oyunlar oynama yoluyla) taşımaktadır.

İlk çeviri için, Çince anlamın ve kelimelerin parçaları ışığında, Tü. *baş* "baş", "efendi" kendini hemen ikinci unsur olarak öne çıkarmaktadır. İlk bölüm Tü. kök **top* "toprak > Tü. Mo. *tobraq,* Mo. *toburaq* "aynı". Gerçekte, **Taβγaç* kelimesinin halk etimolojisiyle **Toβγaç* < *Toβ*^{w}*aç* < *top-baş* olarak anlaşılması fonetik açıdan mümkündür. **Tabakçi(n)* > *Taβqaç(i)* (krş. *yukarıda* § 14) "toprak-çı", "topraktan olan" *tabaq'*in Tü. *çi* biçimine mükemmel bir örnek teşkil ederken; Tü. *taγ* ~ *taγu* Mo. *daβaγa* hem "dağ" hem de "kuzey ülkeleri" anlamına gelen Tü. *taγ* ~ *taγu* Mo. *daβaγa* kelimeleri etimolojik açıdan tarihçilerin dikkatini çekmiş olabilir.

T'u-fa < *t'uk-pi*^{w}*ɒt* ile *Taqbaç* arasındaki denklik için, **Tupqaç* olarak yeniden kurulan *t'ak-b'uat'*ta olduğu gibi aynı şekilde bir *k* ve *p* metatezi düşünmeliyiz. Göçebenin battaniyesi, şüphesiz atın eğerine konan keçeydi. Bunun için yaygın Türkçe kelime *çapraq*'tır (< *çap-*[24] "örtmek"), İngilizcede "shabrack" olarak bilinen "eyer keçesi", Mo. *toxom*, **t'ap-* "örtmek" asıl **t'ap* ~ *t'op*'u göstermektedir. Bundan dolayı Çince etimoloji *Tabqaç*'ın yanlış telaffuzu **Toβaç*'tan doğmuştur ve **tap-* "örtmek" köküyle ilgili bir popüler etimolojik çağrışımdır ve bir kelime oyunuyla *toγ-* "doğmak" kökünü dâhil etmeye çalışmak bilinçsiz bir girişimdir.

Taqbaç isminin onların saçlarını tarama biçimini çağrıştırmasına bir açıklamayı T'o-pa kelimesinin ilk hecesine fonetik olarak çok benzeyen Türkçe kelimelerde bulabiliriz: Mo. *tuiba* "örgülü saç", *toγorçaq* "bir düğüm içinde toplanan saç". Tü. *tüpe* "kafanın tepesinde bıraktığı örgülü saç" (Bu kelimelerin kökeni semantik açıdan **dobo* "yumru"nun yanı sıra "yuvarlak" için yukarıda bahsedilen gövdeyle birleştirilir, bunu ilginç

---

24 *çap-* "örtmek", "giymek" Türkçede ilginç bir söz başı *ç* ~ *t* ~ *q* değişimini göstermekte olup "Altayistler" tarafından bugüne kadar yeterince incelenmemiştir. Krş. Mo. *qom-* "keçe ile kaplamak" krş. *toxom*; *qubça* "giyinmek" krş. *ǰubçaγa*, *çuba* "kürk ceket" *aynı yer* "ceket"; ayrıca *qaba* "çatlamak" krş. *taba, çaba* "a.y." Bu değişim zaten Abu'l-Gazi tarafından gözlemlenmiştir ve *Qıpçaq* >*çıpçaq* (krş. PELLIOT: *TP*: 1930, 280).

http://www.turkdilleri.org/

biçimde Moğolcada *kükel* "örgü saç" kelimesini buluyoruz; bu kök de daha önce bahsedilen *KÖK* ile ilgili görünmektedir.). İkinci kelime yine *baş* "baş" olmalıdır.

Bütün bu etimolojik çeşitlilik, görmüş olduğumuz gibi, temel fonetik açısından güvenilirdir ve asıl **Taßqaç* kelimesinin yanlış telaffuzundan veya çevirisinden kaynaklanmaktadır, dahası isimlerin gerçek açıklaması ya onların alt kökenlerinden ya da gizli bir bağdan dolayı T'o-pa tarafından bastırılmıştır. Yukarıda kabaca değindiğim "Yecüc ve Mecüc Yapısı"yla T'o-pa arasındaki ilişkiye dayanarak, **Taßqaç* < T'o-pa kelimesini Türkçeden geçme Mo. *daßa-, daßaγa-* "dağ geçmek" "bir boğaz boyunca kendi yolunu çizmek" biçiminden getirme eğilimindeyim (Mo. *d-* sıklıkla Tü. *t-* ile temsil edilir. Krş. Mo. *daßaγan* ~ Tü. *tayu* "dağ"); ayrıca büyük T'o-pa Wei isimlerini *"Transmontani", "Ultromontani"* olarak çeviriyorum.

T'o-pa kelime hazinesi, bundan dolayı Moğolca unsurlarla belirli karışmaları içeren Türkçedir. Birkaç vaka dışında, saf Moğolca terimler T'o-pa konfederasyonunun karmaşık doğasını ifade eden yapılar olarak açıklanabilir, görünen o ki Moğolca terimlerin izi Türkçe veya İlk-Türkçeye doğru sürülebilir. Bu sonuç cüretkâr görülebilir. Kuşkusuz, "Altay" dilbilimciliği sahasının bir amatörü olan yazar öncelikle uzmanların dikkatini "T'o-pa Vakası"na çekmeye çalışmaktadır. Doğru telaffuzu tespit etme hususunda son karar Türkologlara aittir.

Yayımlayanın notu: P. Boodberg'in çalışmasından sonra konuyla ilgili yeni bulgular elde edilmiş, yeni çalışmalar yayımlanmıştır. Dolayısıyla buradaki bazı tespitler değişmiş, bazıları için de destek verici yeni bulgular elde edilmiştir. Ancak Tobaların diliyle bu çalışma ilk derli-toplu çalışma olup sonraki araştırmalar için öncü bir rol üstlenmiştir. Bu noktanın göz önünde bulundurulması gerekir.

Metinde geçen Türkçe *tüpe* > *töpe/töpö* olmalı. Yazarın *büri* olarak yer verdiği sözcük *böri* olarak değiştirilmiştir.

http://www.turkdilleri.org/

http://www.turkdilleri.org/